

DA LI JE U BOSNI I HERCEGOVINI DOŠLO DO SUKOBA CIVILIZACIJA

DID BOSNIA AND HERZEGOVINA DESCEND INTO A CLASH OF CIVILIZATIONS

Davor Strika¹

Sažetak

Kada govorimo o sukobima koji su se desili unutar Bosne i Hercegovine, 90-tih godina, 20. vijeka, jedno od pitanja sa kojim se suočavamo jeste da li je Bosnu i Hercegovinu zahvatio sukob civilizacija, tj. da li su sukobi imali karakteristike civilizacijskog konflikta o čemu govori Hantington.² Kakva i kolika je uloga religije kao Hantingtonovog faktora identiteta određene civilizacije na sukobe u Bosni i Hercegovini. Da li sukob civilizacija u Bosni i Hercegovini predstavlja razlog neuspješne demokratizacije i neuspješnog odgovora na „krajnji cilj ljudskog ideološkog dometa“ o čemu govori Frensis Fukujama u svome djelu „Kraj istorije i posljednji čovjek“, ili se svaki sukob sastoji od velikog broja faktora, koji eskaliraju u rastućoj spirali sukoba. U ovome radu pokazaćemo da sukobi u Bosni i Hercegovini eskaliraju usljed šireg broja faktora, kao što su: raspad komunizma, vjekovnih omraza, ekonomske i političke krize, religijske razlike, itd. Samim tim pokazaćemo da na sukob ne može dominantno uticati jedan faktor. Ipak, analizom karakteristika sukoba u BiH, može govoriti o elementima mikro sukoba civilizacija u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *Hantington, Fukujama, sukob civilizacija, kraj istorije, religija, liberalna demokratija, Bosna i Hercegovina, demokratizacija, etnički sukobi*

JEL klasifikacija: F59

UVOD

Jedno od pitanja sa kojima se i danas suočavamo jeste zašto je u Bosni i Hercegovini došlo do neuspješne demokratizacije i etničkih sukoba? Frensis Fukujama je smatrao da će nakon sloma komunizma doći do univerzalnog

¹ Autor je master političkih nauka. Kontakt: strilebl@hotmail.com. Centar za međunarodne odnose Banja Luka.

² Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, CID, Podgorica, 2009.

trijumfa liberalne demokratije koja će redukovati konflikte u budućnosti te izvršiti stabilizaciju međunarodnih odnosa i političkih sistema. Sa druge strane, mnoge multietničke zemlje, kao što je BiH došle su u situaciju etničkih sukoba i neuspješne demokratizacije. Za razliku od Fukujame i njegove prognoze „integracije“, Hantington u svome djelu „Sukob civilizacija“ govori o nimalo optimističnom izgledu svijeta nakon pobjede liberalne demokratije. Hantington govori o „dezintegraciji“ usljed kulturoloških razlika između svjetskih nacija - civilizacija, smatrajući da će kulturološko - religijske razlike dovesti do sukoba u budućnosti. Osim toga, Hantington naglašava koje su to linije razgraničenja civilizacija na teritoriji Bosne i Hercegovine, ističući to područje kao područje izrazito podložno konfliktima. Prema tome, u ovome radu suočavamo se sa pitanjem da li je u Bosni i Hercegovini došlo do sukoba civilizacija? Kolika je uloga religije pri eskalaciji sukoba, te da li su sukobi vođeni isključivo na osnovu Hantingtonove pretpostavke o sukobu civilizacija?

KRAJ ISTORIJE?

Završetkom hladnog rata dolazi do raspada bipolarnog svijeta i ustoličenja unipolarnog svijeta sa potpunom dominacijom SAD-a, kao jedine super sile. Ta dominacija podrazumjevala je američku prevlast na mnogim poljima, te iskazivanje američke tvrde, ali i meke moći. Postavljalo se pitanje u kome smjeru će se kretati bivše komunističke države i kako će izgledati novi svjetski poredak. Frensis Fukujama je u svome djelu „Kraj istorije i poslednji čovjek“ govorio da nakon sloma komunizma, svijet očekuje pobjeda liberalne demokratije i uspostavljanje demokratsko - kapitalističkog sistema kao univerzalnog poretka. Samim tim, smatrao je da je liberalna demokratija ideološki kraj ljudske istorije,³ ideološko - politički vrhunac ljudske civilizacije, te univerzalni koncept političkog organizovanja svih država. Fukujama je trijumf liberalne demokratije posmatrao i kroz prizmu američke meke moći, te privlačnosti američkog sistema i ideologije drugim država u tranziciji. O sličnom govori i Gellner kada kaže da će: „Države koje se nalaze u promjenama bilo političkim bilo ekonomskim u oskudnim, tj. ključnim trenucima, promjene iskoristiti za imitiranje sistema koji je u tome trenutku najuspješniji u svijetu.“⁴ Međutim, postavlja se pitanje da li su sve države u tranziciji mogle da prihvate liberalnu demokratiju, demokratski politički sistem i zapadne vrijednosti u relativno kratkom vremenskom periodu na

³ Hegelov termin nastao nakon francuske revolucije. Kraj povijesti simbolizovao je vrhunac ljudske civilizacije u ideološkom, političkom i humanističkom smislu, kao nenadmašive i univerzalne ciljeve ljudske civilizacije.

⁴ Gellner, Ernest, *Ploug, Sword and The Book*, The University Press, Chicago, 1988, p. 20. (Gellner, Ernest, *Kuga, mač i knjiga, Univerziteteska štampa, Čikago, 1988, str. 20.*)

koji su bile osuđene raspadom i krahom komunističkog sistema širom svijeta, te uslijed različitih problema sa kojima su se suočavale. Fukujama je bio svjestan da će se određene države suočiti sa raznim opstrukcijama: „Liberalna demokratija može da bude funkcionalnija za društvo koje je već dostiglo visok stepen društvene jednakosti i konsenzusa u pogledu određenih društvenih vrijednosti, ali za društva koja su jako polarizovana kada su u pitanju socijalna klasa, nacionalnost ili religija, demokratija može da bude formula za pat poziciju i stagnaciju.“⁵

Pokazalo se da se demokratija teže sprovodi u multietničkim, postkomunističkim društvima. Primjer Bosne i Hercegovine nam govori da do uspješne demokratizacije nakon sloma komunizma nije došlo, štaviše, demokratizacija u BiH je omogućila pobjedu nacionalnim strankama na prvim višestranačkim izborima, te početak etničkih sukoba, čime se stalo na kraj procesima demokratizacije. Problemi sa uspješnom demokratizacijom BiH ležali su u mnogim faktorima. Nedostatak zajedničke lojalnosti prema državi, ali i lojalnosti prema naciji ili narodu, koja nije bila formirana oko bosanskog identiteta, već oko posebnih, muslimanskih, hrvatskih i srpskih identiteta. Osim toga, BiH društvo nije nikada imalo razvijen osjećaj ponosa niti lojalnosti prema svojim institucijama jer politički sistem nije ni poznavao postojanje demokratskih institucija kroz istoriju, a onoga trenutka kada je došlo do pokušaja njihovog razvoja došlo je i do sukoba. „Stabilna demokratija ponekad zahtjeva iracionalnu demokratsku političku kulturu i spontano građansko društvo izraslo iz preliberalne tradicije.“⁶ Fukujama takođe govori o posebnom vidu patriotizma i demokratske političke kulture koji su snažno povezani sa razvijenim i izrađenim ponosom prema demokratskim institucijama svoje države. Ta vrsta ponosa u BiH nije ravnomjerno ostvarena. Ono što se pojavljivalo kao problem Bosne i Hercegovine prije rata, a u velikoj mjeri i nakon rata jeste pitanje bazičnog konsenzusa. Bosna i Hercegovina i dalje funkcioniše i oduvijek je i funkcionisala kao nacionalna država, a ne građanska država, čime se teže ostvaruje politički konsenzus, a samim tim i razvoj demokratije u multietničkim društvima. Čarls Merijam smatra da: „Politička kohezija najneposrednije zavisi od snage i čvrstine političke lojalnosti, a naročito od međusobnih odnosa političke lojalnosti i drugih tipova lojalnosti (lojalnost prema porodici, naciji, klasi itd.).“⁷ Politička lojalnost se ostvaruje političkim treningom, a politički trening i socijalizacija zavise od agensa socijalizacije. Neki narodi, poput Hrvata i Srba htjeli su da dođu pod ustavno okrilje svojih matica, dok su Muslimani

5 Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997. str. 140.

6 Ibidem, str. 341.

7 Merriam, Charles, *The making of Citizens*, Teachers College Press, Columbia University, New York, 1931. p. 9. (Merriam, Charles, Stvaranje građanina, Štampa učiteljskog fakulteta, Kolumbija Univerzitet, Nju Jork, 1931. str. 9)

htjeli svoju sopstvenu državu. Lajphart to naziva sukobom centrifugalnih i centripetalnih sila, iz čega dolazi do cjepanja društva. Naime, Lajphart je izveo tročlanu tipologiju političkih kultura po kriterijumu njihovog doprinosa integraciji ili dezintegraciji sistema. Centripetalnim silama naziva one koje djeluju u prilog centralizovanom političkom sistemu, institucijama i procedurama, te ne pokazuju mnogo sluha ili osjećaja za interese manjina i lokalnih zajednica, a centrifugalnim naziva onu političku kulturu koja djeluje u suprotnom smjeru decentralizacije, kulturne autonomije, teritorijalne samouprave, sve do separatizma. Treća vrsta predstavlja sporazumjevajuće političke kulture koje daju prednost usaglašavanju interesa. Nesreća po BiH jeste da je došlo do sukoba između centripetalnih i centrifugalnih političkih kultura, tj. došlo je do sukoba između predstavnika Muslimana koji su željeli nezavisnu, unitarnu, centralistički uređenu državu u kojoj bi oni imali dominaciju (zahvaljujući demografskoj nadmoći) i predstavnika centripetalne političke kulture ili predstavnika Srba i Hrvata koji su željeli ostanak u Jugoslaviji ili dolazak pod okrilje matičnih država kao način na koji su vidjeli opstanak sebe kao naroda.

Evidentno je da su svi narodi imali svoju viziju budućeg uređenja države te istovremeno i dijametralno različite stavove o njenoj budućnosti i o njenom političkom sistemu te ustavu. Džon Stjuart Mil kaže: „Moderna Demokracija nije prosto demokratija sela, plemena ili grada - države; to je demokratija nacionalne države i njena pojava u vezi je sa njenim razvojem.“⁸ Zaključujemo da Mil nije vjerovao u uspješne i funkcionalne multietničke i federalne države. Problemi sa kojim se suočavaju multietničke države leže, između ostalog, na činjenici da odluke ne mogu biti donesene principom demokratske većine, jer bi to značilo naglašavanje i majorizaciju. Sa druge strane, metodi zaštite nacionalnih interesa kod konstitutivnih naroda pokazali su se kao nefunkcionalni i vrlo često blokirajući po politički sistem. Samim tim u stavovima Mila vidimo skepticizam za ideološko oblikovanje svijeta o kome je pisao Fukujama.

Mnogi teoretičari kao Dejvid Held, govorili su o jedinstvenom demokratskom političkom poretku, međutim Hantington smatra da će posthladnoratovski, bipolarni svijet, biti zamjenjen multipolarnim svijetom, te iskazuje nimalo optimistična predviđanja o njegovoj budućnosti, za razliku od Fukujame. Smatrao je da će se: „Univerzalizmu zapadne civilizacije suprotstaviti militarizam islamske civilizacije, što predstavlja potencijalnu osnovu budućih sukoba koji se neće zasnivati na ekonomskim i ideološkim razlikama, već na kulturološkim razlikama.“⁹ Njegovo djelo je izgledalo skoro

⁸ Hantington, Samjuel, *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog vijeka*, CID, Podgorica, 2004, str. 19.

⁹ Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, CID, Podgorica, 2009. str. 266.

proročki na primjeru Bosne i Hercegovine koja je predstavljala mjesto razgraničenja tri civilizacije koje su na taj način bile u latentnosti sukoba civilizacija. Faktor određenja naroda, tj. civilizacija u BiH predstavljala je religija.

RELIGIJA KAO FAKTOR IDENTITETA

Religija predstavlja jednu od osnovnih determinanti i odrednica svakog naroda i nacije. Huntington ide dalje pa smatra da religija formira svojevrsne civilizacije. Civilizacija po njemu predstavlja određenu skupinu naroda povezanih istom religijom. Uočićemo da Huntington vidi i naglašava isključivo religiju, kao osnovni, kohezivni, ujedinjujući i određujući faktor civilizacije¹⁰, zanemarujući na taj način ostale faktore nacije¹¹ na formiranje civilizacije, kao što su jezik, zajednička istorija, itd. Osim toga, ukoliko postoji velika sličnost između određenih naroda u ostalim karakteristikama nacije, kao što je jezik, a što je slučaj sa BiH, tada u slučaju radikalizacije odnosa između naroda dolazi do isticanja osnovnih i najvažnijih determinanti razlika, kao što je religija. Primjer Bosne i Hercegovine nam govori da su se bosansko-hercegovački narodi podijelili upravo na osnovu religije. Ukoliko uzmemo u obzir da je Bosna i Hercegovina stajala na raskršću civilizacija kako to smatra Huntington i da je religija bila ono što je definisalo, ali i razdvajalo uticaj Austro-Ugarske od Rusije i Turske kroz istoriju, te ukoliko shvatimo da su se pod uticajem tih crkvi obrazovale i širile religije na ovome prostoru tada je jasan značaj religije koja je direktno uticala i oblikovala nacionalne identitete BiH naroda.

Iako je uloga religije bila jedan od presudnih faktora za formiranje nacija kod bosanskohercegovačkih naroda, a samim tim i razlika među njima, proces stvaranja nacije u državama kao što su Njemačka i Francuska, zanemario je uticaj religije oko definisanja nacionalnog identiteta, okupljajući različite konfesije i denominacije unutar nacije. Pa ipak, religija je predstavljala odrednicu identiteta i diferencijacije naroda u BiH, te faktor kasnije radikalizacije etničkih odnosa. Srpska pravoslavna crkva i Katolička crkva, imale su veliki uticaj na očuvanje identiteta kod Srba i Hrvata tokom turske okupacije i vijekova ropstva.

Ipak, zadnji rat u Jugoslaviji ne možemo smatrati isključivo religijskim ili vjerskim ratom, iako su religijske razlike vrlo bitne pri njegovoj kulminaciji. „Religija je prije svega svojevrsni kulturni i simbolički sistem, koji sadrži i

10 Huntington govori o 9 civilizacija. Zapadni svijet, Pravoslavna, Japanska, Kineska, Islamska, Latinska Amerika, Budističke zemlje, Hindu i Afrička civilizacija.

11 Pojam Nacije obuhvata zajedničko porijeklo pojedinaca, njihovo rođenje u određenoj zajednici i prihvatanje njenih običaja, jezika, kulture i svijesti. Pantelić-Vujančić, Snežana, *Savremena Sociologija*, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Beograd, 2002, str. 290.

dobrim dijelom formira etičke parametre i postavlja moralne okvire u svim društvima. Vjerska različitost kao takva ne predstavlja primarni faktor sukoba, na šta ukazuje mirni saživot različitih konfesija i vjeroispovjesti u razvijenim demokratskim višenacionalnim državama. Vjerska različitost međutim postaje vrlo bitna kada se spoji sa: sistemskim etnonacionalizmom i šovinizmom u autoritarnom i totalitarnom društveno - političkom poretku, koji je nacionalno i konfesionalno heterogen sa društvenim okolnostima u kojima su došli do izražaja aspekti: duboke društvene krize, besperspektivnosti društvene većine i regresivni socijalno politički tokovi.¹²

Prema tome, vidimo da u okolnostima društvene i političke krize religija može postati faktor značajne radikalizacije odnosa kao što je bio slučaj u BiH, pogotovo ukoliko uzmemo u obzir da su najvažnije političke partije u BiH 90-tih godina bile povezane sa stavovima klera, vrednujući na taj način tradicionalne pravoslavne, katoličke i islamske vrijednosti. Dušan Janjić zaključuje: „Religija je za muslimane faktor razvoja, dok se kod Hrvata primarno shvata kao nacionalna podloga održanja, a kod Srba kao faktor zaštite i jačanja nacionalne identifikacije, posebno u kulturnoetničkoj dimenziji. To se objašnjava i time što se razvoj hrvatske nacije vezuje za nacionalizovanje katoličanstva.“¹³

RELIGIJA KAO SISTEM VRIJEDNOSTI

Ono što je indikativno, jeste da nakon pada komunizma dolazi do aktualizacije religioznosti. Religija je ponovo postajala način života, iako nikada u potpunosti nije ni napuštala svakodnevicu BiH naroda. Na primjeru postkomunističkih zemalja vidimo da je dolazilo do nagle obnove religioznosti za razliku od perioda komunizma. Suzan Vudvord ističe da je u BiH došlo do oživljavanja religije sredinom i krajem osadesetih godina 20. vijeka. „Jedan od primjera tog oživljavanja bio je veliki broj hodočasnika (6.000-10.000) koji su svakoga dana posjećivali Međugorje u zapadnoj Hercegovini, gdje je, navodno, djevica Marija posjećivala šestero djece svakoga dana počev od juna 1981. godine, takođe i otvaranje novih džamija u Zagrebu, gdje je osnovan i novi islamski teološki fakultet.“¹⁴ Postavljalo se pitanje adekvatnog definisanja i tumačenja te pojave i fenomena. Da bismo došli do odgovora moramo znati da je komunizam predstavljao ideologiju koja je prožimala sve pore bosanskohercegovačkog i jugoslovenskog društva. Komunizam je oblikao i definisao ponašanje ljudi, stvorio sistem vrijednosti,

¹² Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konfliktata*, Filip Višnjić, Beograd, 2007, str. 227.

¹³ Janjić, Dušan, *Bosna i Hercegovina - Otvorena pitanja državno-političkog identiteta multietničke i multikonfesionalne zajednice*, Beograd 1992. str. 10.

¹⁴ Vudvord, Suzan, *Balkanska tragedija – Haos i raspad posle hladnog rata*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.

te predstavljao duhovnu (ideološku) potrebu, prisutnu kod svakog čovjeka. Međutim, nakon sloma komunizma stvorio se ideološki vakum koji je trebalo „popuniti“. O tome govori i Kecmanović kada kaže: „Poslije nestanka partijskog identiteta kao opšteg obrasca identifikacije u socijalističkim zemljama, ponovo su se probudili nacionalni identiteti koji su se susreli sa savremenim izazovima multikulturalizma.“¹⁵ Prema tome, slomom komunizma, nastala je kriza kolektivnog identiteta zasnovanog na zajedničkoj ideologiji. Kriza i slom zajedničke ideologije dovela je do potrebe za stvaranjem nove ideološke popune, te samim tim stvaranja novog sistema vrijednosti.

Postavljalo se pitanje šta može da zamjeni cjelokupni način djelovanja i svakodnevnog života. Odgovor je predstavljala religija. Demokratiji to nije pošlo za rukom jer nije postojala razvijena demokratska politička kultura unutar bosanskohercegovačkog društva. Društva koja su živjela decenijama u komunizmu nisu imala razvijenu demokratsku političku kulturu, naprotiv, usljed postojanja diktatorskih, totalitarnih i autoritarnih struktura stvorila se autoritarna politička kultura. Ipak, potrebno je naglasiti da religioznost ne možemo povezivati isključivo sa postautoritarnim društvima. Kao što smo istakli, do rapidnog povećanja, tj. obnavljanja religioznosti dolazi usljed sloma komunističke ideologije, te popunjavanja ideološkog vakuma.

Iako je religija igrala važnu ulogu u životima BiH naroda, utičući na oblikovanje nacija i naroda u Bosni i Hercegovini, ona je ipak, u određenoj mjeri, bila potiskivana u doba komunizma, što je kasnije rezultovalo domino - efektom, povećanjem i isticanjem religijske pripadnosti kao faktora samoafirmacije, diferencijacije, identifikacije i razlikovanja između BiH naroda, pa sve do širenja nacionalizma i etnocentrizma.

RELIGIJA KAO FAKTOR SUKOBA

Kada govorimo o religiji, ona predstavlja uzrok za konflikte najčešće u multinacionalnim društvima, ali i u izrazito parohijalno-reakcionarnim društvima sa izrazitom ksenofobičnošću, istorijskim omrazima, baziranim na religiji, u kojima se valorizuje i podstiče religijska diferencijacija kao faktor identifikacije. Milašinović smatra da uzroci religijskih sukoba mogu ležati u:

- „Dubokim društvenim krizama (slom vrijednosnog sistema, anomija, socijalno beznade i bezperspektivnost najvećeg dijela stanovništva).
- Politizacija religije i manipulacija vjerskim osjećanjima (od strane klera, kada klerikalno krilo unutar neke vjerske institucije formira političke

¹⁵ Kecmanović, Nenad, *Elementi vladavine - Studije iz političke teorije*, Čigoja štampa, Beograd, 2011, str. 313.

partije i pokrete sa političkim ciljevima ili od strane države i političkog subjekta, bilo u smislu nametanja vjericima određenih političkih ubjeđenja ili arbitriranja u vezi sa vjerskim pitanjima.

- Prožimanje vjerskog i nacionalnog kompleksa (spoj nacionalizma, nacional-šovinizma i vjerskog fanatizma, kao posljedica stvarne ili prividne koalicije vjerske i nacionalističke etno - elite u cilju osvajanja vlasti ili značajnih političkih pozicija u jednoj državi).
- Postojanje nedemokratskog, autoritarnog i totalitarnog političkog režima i sistema vlasti koja stvara neravnopravnost u društvenom položaju pripadnika pojedinih religija, vjeroispovjesti i konfesija. „¹⁶

Na osnovu ovih pretpostavki vidimo da sukobi, pa i oni religijski predstavljaju sklop velikog broja faktora. Ponekad je izrazito teško razdvojiti nacionalne, vjerske ili političke determinante o uzrocima sukoba. Do religijskih pak sukoba po Milašinoviću može doći vrlo lako ako: „Postoji težnja da se u etnički i vjerski heterogenim društvu, po svaku cijenu stvori suverena nacija - država. Tada po pravilu, politička dominacija jedne nacije biva spojena sa težnjom da se uspostavi dominantan položaj preovladavajuće religije, odnosno vjeroispovjesti u takvoj državi. U tim uslovima, crkva i religija se javljaju kao integrišući faktor unutar te nacije, što kao posljedicu ima filetizam i vjerski šovinizam, i pretvaranju određene religije u krajnje netolerantnu svijest i praksu u odnosu na druge religije i etničke zajednice. U takvom ambijentu nacija po pravilu nastoji da se stvara fenomen deizacije nacije i militarizacija religije i crkve.“¹⁷ Instrumentalizacija religije i njena politička zloupotreba jesu ponekad vrlo važna oruđa u rukama politike, što je između ostalog prikazano u djelima Alije Izetbegovića. Miroljub Jevtić napominje da Izetbegović u „Islamskoj deklaraciji“, govori o: „Nemogućnosti koegzistencije islamskog poretka i neislamskih društvenih i političkih institucija, već to čini ratoborno, tvrdeći da između tih djevu ideologija ne može i neće biti mira.“¹⁸ samim tim Jevtić zaključuje da će: „Islamski pokret, ako ne može drugačije, nasilnim sredstvima onemogućiti djelovanje svega onog što smatra neislamskim. Znači, u tome sistemu neće i ne može biti demokratije u zapadnom smislu te riječi. Bilo bi zabranjeno sve ono što nije u skladu sa islamom.“¹⁹

Osim toga: „Na konflikte utiče postojanje nedemokratskog političkog sistema. Izgledi za sukobe u nekoj državi zavise u velikoj mjeri od njenog društveno - političkog sistema. Zatvoreni, autoritarni sistemi tokom vreme-

¹⁶ Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str. 219.

¹⁷ Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str. 215.

¹⁸ Jevtić, Miroljub, *Od islamske deklaracije do verskog rata u Bosni i Hercegovini*, Prnjavor, Grafomotajica, Banja Luka, 1995, str. 94.

¹⁹ Ibidem.

na generišu veliku količinu nezadovoljstva, posebno ukoliko služe interesima pojedinih uskih društvenih grupa ili ukoliko koriste nasilje za održavanje takvog sistema kao i regulisanje socijalnih napetosti. U takvim okolnostima se stvara autoritarni tip politike, gdje se politika ispoljava kao moć nad svima, gola sila i nasilje u službi pojedinačnog i posebnog egoizma, uz zloupotrebu zajednice i zajedničkog života.²⁰

Horovic smatra da na neuspjeh demokratizacije utiču prije svega etnički konflikti te smatra da: „Demokratizacija ide sporije i neuspješnije u društvima sa autoritarnim nasljedstvom koje služi kao osnov za razvoj autoritarne političke kulture.“²¹ Horovic ističe da u etnički podjeljenim društvima demokratizacija i demokratija mogu propasti ukoliko postoje jasno izraženi i suprostavljeni etnički identiteti koji odlučuju o ishodima demokratizacije.

Proučavajući Hantingtona, Milašinović smatra da će se u budućnosti civilizacije sukobljavati iz nekoliko razloga:

„Prvo: Razlike između civilizacija rezultat su vijekova, prije svega razlike u religiji. Ta razlika je suštinska i fundamentalnija od razlike između jezika ili tradicija, političkih ideologija ili režima.

Drugo: Interakcije među narodima različitih civilizacija, kao posljedica modernizacije pojačavaju civilizacijsku svijest, što opet podstiče razlike i animozitete, koji vuku korjene iz duboke istorije. Kriza identiteta upotpunjava se pokretima koje Hantington naziva fundamentalističkim i koji su prisutni kako u zapadnom hrišćanstvu, tako i u judaizmu, budizmu, hinduizmu i islamu.

Treće: Moć i agresivna kultura zapadne civilizacije proizvode fenomen povratka korjenima u svim nezapadnim civilizacijama, kako na nivou elita tako i na nivou masa. Sve je više tendencija ka azijatizaciji Japana, hinduizaciji Indije, reislamizaciji Bliskog istoka i debata o vesternizaciji protiv rusizacije u zemljama nekadašnjeg realsocijalizma.

Četvrto: Kultura i religija su osnova organizovanja na ekonomskom polju, čime se istovremeno podstiče i uobličava svijest i obrazac, mi protiv njih. Time razlike u kulturi i religiji stvaraju teškoće u politici i ekonomiji, počev od ljudskih prava i imigracije, do trgovine, privrede i zaštite čovjekove okoline.“²²

Zbog navedenih shvatanja, Milašinović smatra da je sukob civilizacija neizbežan na dva nivoa i to, na mikroplanu gdje se susjedne grupe koje žive blizu jedna druge bore za teritoriju ili resurse i na makroplanu se države koje pripadaju različitim civilizacijama nadmeću za relativnu vojnu i ekonomsku

20 Čupić, Čedomir, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Beograd, 1997, str. 21.

21 Horowitz, Donald, „*Democracy in divided societies*“ in *Journal of Democracy* Vol. 4, No. 4, Washington, 1993, p. 19. (Horowitz, Donald, „Demokratija u podijeljenim društvima“ u Demokratski žurnal, broj 4, Vašington, 1993, str. 19.)

22 Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str. 132.

moć, bore se nad kontrolom institucija i trećim stranama, te u takmičarskom stilu promovišu svoje političke ili vjerske vrijednosti. „Sukobi potiču od geografske blizine, različitih vjera i kultura, posebnih društvenih struktura i povjesnih sjećanja dvaju društava“²³

Na osnovu Hantingtonovih shvatanja, pitanje sa kojim se suočavamo jeste da li su sukobi u Bosni i Hercegovini imali karakteristike sukoba civilizacija. Hantington opravdava svoju tezu ističući da je uočljivo na primjeru sukoba u Bosni i Hercegovini da su uskoro nakon rata na stranu Srba (barem deklarativno) stali Rusi, Grci, Rumuni i ostali pravoslavci, dok su Hrvati dobijali podršku „Zapada“, (Austrija, Vatikan i Njemačka, SAD) dok su Muslimani dobijali podršku od islamskih zemalja. Istorija je i pokazala da je priznanje Hrvatske, te Bosne i Hercegovine kao nezavisnih država došlo od strane Njemačke i Austrije, istorijskih „saveznika“ Hrvatske, dok su Bosnu i Hercegovinu osim ovih podržale i islamske zemlje. Hantington je pisao da je civilizacijska periferija na kojoj se dodiruju civilizacije uvijek zapaljivo područje, gdje sukobi zapravo samo privremeno jenjavaju i neminovno se obnavljaju nesmanjenom žestinom. Hantington kaže da u tim ratovima nema pobjednika, a to znači da im nema kraja. „Kada jednom započnu, kao i drugi sukobi između različitih skupina, obično poprimaju vlastitu dinamiku i razvijaju se u skladu sa zakonitostima akcije i reakcije. Javlja se dinamika mržnje, uporedo sa sigurnosnom dilemom u međunarodnim odnosima u kojoj se međusobno pothranjuju uzajamne bojazni, nepovjerenje i mržnje. Identiteti koji su prije bili višestruki i ležerni postaju usredotočeni i tvrdi, sukobe između različitih skupina primjereno nazivaju ratovima identiteta.“²⁴

Na osnovu tih tvrdnji Kecmanović ukazuje da su među prvim žrtvama ratova i sukoba u Bosni i Hercegovini bile bogomolje. „Meta su, takođe, bile i nacionalne biblioteke i narodni muzeji, što je takođe indikativno s obzirom na religijske, a ne na jezičke korijene nacija u sukobu, kao i monoreligijsku identifikaciju i Srba i Hrvata i Bošnjaka, koji mogu da budu samo pravoslavci, samo katolici i samo muslimani. U praktičnom smislu, vjerska ili civilizacijska zajednica jeste najšira zajednica kojoj se lokalna skupina upletena u sukob može obratiti radi potpore.“²⁵ Hantington je smatrao da su civilizacije definisane religijskom pripadnošću koja ih oblikuje, ali koja utiče i na sukobe između njih. Upravo takav, po njemu, sukob civilizacija se desio u Bosni i Hercegovini. „Tokom rata višestruki identiteti blijede, a prevladava identitet koji najviše znači u odnosu na sukob. Taj identitet je gotovo uvijek određen

23 Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, op. cit. str. 328.

24 Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, op. cit. str. 328.

25 Kecmanović, Nenad, *Dometi Demokracije*, Čigoja štampa, Beograd, 2005, str. 190.

vjerom. Vjera psihološki pruža najmjerljivije opravdanje koje daje najveću podršku borbi protiv nevjernika koji se smatraju prijetnjom.“²⁶

ZAKLJUČAK

Na osnovu istorijskih rezultata i događaja, prije svega u BiH, možemo tvrditi da je Hantingtonova teorija bila uspješnija nego Fukujamina. Pokazalo se da demokratija nije zaživjela u svim zemljama u punom kapacitetu. Prema tome, liberalna demokratija nije se pokazala kao uspješna paradigma za političke sisteme zemalja širom svijeta kako je Fukujama tvrdio, usljed različitih okolnosti i problema sa kojima su se suočavale. Multietničke zemlje sa izraženim etnocentrizmima, istorijskim omrazima i vjekovnim nepovjerenjem nisu uspjele odgovoriti na procese i izazove demokratizacije, negirajući Fukujamine tvrdnje o nepostojanju konflikata između demokratizovanih naroda. Naime, proces demokratizacije omogućio je dolazak na vlast nacionalističkih snaga u BiH koje su odvele državu u građanski rat. Prvi demokratski izbori u BiH i proces demokratizacije označili su proces legitimizacije etničkih sukoba u BiH.

Sa druge strane, Hantington smatra da njegova teorija o sukobu civilizacija svoje opravdanje pruža na primjeru Bosne i Hercegovine usljed etničkih sukoba i podrške narodima BiH od drugih država na osnovu religijske pripadnosti. Ipak, sukobi ne mogu da se posmatraju isključivo kroz prizmu samo jednog faktora, tj. svi sukobi su specifični na svoj način, ali sa različitim uzrocima i ciljevima. „Sukobi imaju svoju idejnu, ideološku i političku pripremu, koju stvara autoritarna i despotska vlast, harizmatsko populistički lideri, krug ekstremno desničarske kvaziinteligencije bliske takvoj vlasti i dijelovi netolerantnog sveštenstva. Širu podlogu nacionalnih sukoba čini teška ekonomska i društvena kriza, zaoštrene međuklasne i unutarklasne političke suprotnosti, masovna bijeda, društvena i državna dezintegracija. Ali i socijalno - psihološka podloga na nivou kolektivne svijesti. Zato nacionalni sukobi nastaju iz stanja kolektivnog duha jednog naroda koji je proizveden i obilježen porazom ili slomom tradicionalnih humanističkih vrijednosti kao i gubitkom temeljnih orijentira vlastitog identiteta i morala. Iz takve duhovne klime se rađa autoritarna svijest društvene većine, psihologija nihilizma i svedozvoljenosti gdje sila zamjenjuje pravo. Tako autoritarna svijest postaje osnovno uporište i pratilac, već i osnovni činilac nacionalnih konflikata, nacionalizma i nacional-šovinizma.“²⁷

Vjerska različitost nije isključivi uzrok sukoba. Ona postaje presudna usljed mnogih drugih usputnih faktora koji zajedno sa religijskim podjelama

²⁶ Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, op. cit. str. 329.

²⁷ Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str. 254.

dovode do eskalacije sukoba. Takva logika sukoba se desila i u Bosni i Hercegovini. Uzroci sukoba uglavnom leže u različitim interesima, vrijednostima, ciljevima, očekivanjima, borbi za prostor između sukobljenih strana, istorijskim sukobima i omrazima, itd. Milašinović smatra da uzroci sukoba, generalno leže u: „Strukturnim, političkim, ekonomskim i kulturnim faktorima. Strukturne faktore karakteriše: nedovoljna stabilnost same državne strukture, izrazite socijalne nejednakosti, unutrašnje društvene protivriječnosti te složenost etničkih odnosa. Političke karakteriše: nedemokratski politički sistem, isključive nacionalne ideologije, političke elite i dinamike međugrupne politike. Ekonomski faktori nastaju kao rezultat ekonomske depresije i krize, diskriminatornog ekonomskog sistema, neuspjelih pokušaja razvoja i modernizacije. Kulturni faktori predstavljaju rezultat istorijskih okolnosti i faktora, te mentaliteta naroda i njegovih stereotipa.“²⁸Dakle, svaki sukob se sastoji od velikog broja uzročnika i čimbenika. Prema tome, teško je govoriti isključivo o religijskom konfliktu te o sukobu civilizacija kao ultimativnom objašnjenju bosanskog sukoba.

Dakle, vidjeli smo da je religija faktor identifikacije mnogih naroda. Huntington je pokušao da formira logičku matricu sukoba u budućnosti na osnovu religijskih identiteta, smatrajući da usljed sukoba svi identiteti blijede, dok prisutan ostaje onaj najmoćniji među njima, religijski identitet, zaslužan za kreiranje same nacije. Huntington je svojim djelom „Sukob civilizacija“, između ostalog, pokušao odgovoriti na previše optimistične stavove Frensis Fukujame, iznesene u „Kraju istorije“, međutim Huntington je svojoj tezom pojednostavio dinamiku uzroka sukoba. Države će uvijek imati razloge za podjele i konflikte. Jedan od tih razlika predstavlja i religija. Međutim, sa pravom postavljamo pitanje da li kompleksne pojave kao što su sukobi možemo shvatati i objašnjavati samo na osnovu jednog, kulturološkog faktora, kao što je religija. Na kraju krajeva, postavlja se pitanje spremnosti civilizacija, tj. suverenih država da se bore na strani slične civilizacije samo radi kulturnih sklonosti, pogotovo ukoliko uzmemo u obzir važnost ekonomije i finansijske stabilnosti u savremenom svijetu.

Abstract

When we talk about the conflicts in Bosnia and Herzegovina, which happened in nineties of twentieth century, one of the main questions we are facing is, did Bosnia and Herzegovina descended into a clash of civilizations and did conflicts had characteristics of civilisation conflict which Huntington talks about? What and how significant is the role of religion as Huntington's factor of identity of civilisations on conflicts in Bosnia and Herzegovina? Does the clash of civilisations represents main reason of unsuccessful democratisation

²⁸ Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str.158-170.

and unsuccessful resposns to Fukuyama's ultimium aim of ideological range defined in his book „The end of history and the last man”, or every conflict is consisted of many different factors and its own dynamic? In this work we will explain that conflicts in Bosnia and Herzegovina escalates due to many different reasons, such as: breakdown of communism, everlasting hatred, economical and political crisis, and religion differences. Therefore, we will show that conflicts cant be determined only by one factor. Yet, analasys of bosnian conflict characteristics, tell us that we can talk about elements of micro clash of civilizations in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Huntington, Fukuyama, clash of civilizations, end of history, liberal democracy, religion, Bosnia and Herzegovina, democratisation, ethnic conflicts*

LITERATURA

1. Horowitz, Donald, „Democracy in divided societies“in *Journal of Democracy* Vol. 4, No. 4, Washington, 1993.
2. Janjić, Dušan, *Bosna i Hercegovina - Otvorena pitanja državno-političkog identiteta multietničke i multikonfesionalne zajednice*, Beograd 1992.
3. Gellner, Ernest, *Ploug, Sword and The Book*, The University Press, Chicago, 1988.
4. Jevtić, Miroljub, *Od islamske deklaracije do verskog rata u Bosni i Hercegovini*, Prnjavor: Grafomotajica, Banja Luka, 1995.
5. Kecmanović, Nenad, *Dometi Demokratije*, Čigoja štampa, Beograd, 2005.
6. Kecmanović, Nenad, *Elementi vladavine - Studije iz političke teorije*, Čigoja štampa, Beograd, 2011.
7. Merriam, Charles, *The making of Citizens*, Teachers College Press, Columbia University, New York, 1931
8. Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, Filip Višnjić, Beograd, 2007.
9. Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, CID, Podgorica, 2009.
10. Hantington, Samjuel, *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog vijeka*, CID, Podgorica, 2004.
11. Pantelić-Vujanić, Snežana, *Savremena Sociologija*, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Beograd, 2002.
12. Vudvord, Suzan, *Balkanska tragedija - Haos i raspad posle hladnog rata*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
13. Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997.
14. Čupić, Čedomir, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.